

SOCIJALNA FUNKCIJA I POLOŽAJ JEZIKA U JNA

Funkciji i položaju jezika u svakoj socijalnoj grupaciji može se prilaziti sa više stanovišta: sociološko-politikološkog, filološko-semantičkog, informativno-komunikativnog, itd. Rasprave i šire studije o tim i sličnim pitanjima veoma su bogate u svetu i kod nas, što ukazuje na to da je jezik značajna i, u suštini, univerzalna ljudska i društvena kategorija. Njime su se bavili veliki umovi naučne misli. Zbog toga svaka rasprava o jeziku mora da ima oslonac u tim izvorima, naročito na onim koje je utvrdila marksistička misao.

KLASICI MARKSIZMA O JEZIKU

Klasici marksizma u svom bogatom i sveobuhvatnom opisu nisu ostavili posebno sistematizovane studije o jeziku. Međutim, baveći se osnovnim filozofsko-teorijskim i praktičnim pitanjima društvenog i ljudskog razvoja, klasne borbe i socijalne revolucije, oni su, prirodno, i pitanja jezika i govora veoma uspešno uklapali u svoj ukupni misaono-naučni sistem. Ako bismo iz te celine izdvojili suštinske stavove, onda bi se oni mogli grupisati u dve grupe. Prvu grupu bi sačinjavali naučno-teorijski stavovi, a drugu-lični, praktično-iskustveni odnos klasika prema jeziku.

Polazeći od istorijsko-materijalističke i dijalektičke metode, Marks i Engels su došli do zaključka da su proces svrsishodno organizovanog proizvodnog rada i, na bazi toga, potreba da se živi u ljudskim zajednicama presudni činioci nastanka govora i jezika. Konkretno, da bi mogao da radi i živi sa drugim ljudima, čovek mora posedovati sposobnost govora. To je imalo za posledicu usavršavanje pojedinih organa, naročito ruku, čula i mozga i misaonog procesa. Konačno, na tim osnovama ljudskog razvoja došlo se do dijalektički uslovljenog odnosa između jezika i mišljenja, odnosno svesti.

»Jezik je isto toliko star koliko i svest, jezik jeste *praktična* i za druge ljude postojeća, i tako za mene samoga *postojeća stvarna*

svest i jezik nastaje kao i svest tek iz potrebe i stvarne nužde opštenja sa drugim ljudima«¹ (podvukao autor).

Na osnovu toga može se izvesti zaključak da je jezik u suštini socijalizovana svest, jer svaka ljudska poruka i misao izražena jezikom ima smisla samo onda kad egzistira u određenoj ljudskoj zajednici. Niti bi zajednica ljudi, kao socijalna grupa, mogla egzistirati bez međusobnog jezičkog komuniciranja, niti se, pak, komuniciranje može zamisliti bez postojanja ljudske zajednice. Pomoću jezika i zajednice i lična, individualna svest postaje u suštini društvena.

Zato Marks na jednom mestu zaključuje: »Sam jezik je u toj meri proizvod određene zajednice, kao što, s druge strane, on sam predstavlja vid postojanja te zajednice, i to njen samoizražavajući vid«.²

Međutim, kao što se ljudsko društvo nalazi u stalnom menjanju i razvoju, tako se i jezik razvija, menja i bogati. U tom procesu posebnu ulogu imaju neposredni proizvođači koji »... razvijajući se i preobražavajući se sami, zahvaljujući proizvodnji stvaraju nove moći, nove predstave, nove načine komunikacije, nove potrebe i nov jezik«.³ Pod uticajem tih, a zatim geografskih, istorijskih i drugih okolnosti, nastale su i nastaju razlike u jezicima.

Marksova i Engelsova teorijska razmatranja o jeziku išla su i dalje, pa su zahvatala i određena područja lingvistike, dijalektologije, stilistike i sl. Pa, ipak, veoma je interesantan i poučan njihov praktičan odnos prema jeziku, odnosno jezicima. Polazeći od svojih stavova, oni su sa posebnim žarom učili sve značajnije evropske, pa i vanevropske jezike. To je bio jedan od uslova da se bave naučnim radom, a paralelno s tim oforme i određene naučne stavove o jeziku. Marks je u tom smislu često govorio: »Tuđ jezik je oružje u životnoj borbi«. Poznavalac Marksovog života Pol Lafarg pisao je da je Marks čitao na svim evropskim jezicima, a uspešno pisao na nemačkom, francuskom i engleskom jeziku. Ruski jezik je savladao u svojoj pedesetoj godini do te mere da je posle šest meseci uživao čitajući ruske pesnike i pisce.

Engels je imao posebne sklonosti prema evropskim jezicima i bogato se njima koristio, a učio je i persijski. Posebno je mnogo radio na izučavanju slovenskih jezika, pa je čak nameravao da napiše uporednu gramatiku slovenskih jezika. Učeći slovenske jezike, 20. V

¹ K. Marks i F. Engels, *Nemačka ideologija I* (»Marksizam i njegovi izvori«, tom XV i XVI, *Kultura*, Beograd 1964, str. 27—28).

² Citirano po knjizi »Marks, Engels i Lenjin o jeziku«, *Kultura* 1970. Beograd, str. 31.

³ *Ibid.*

1963. godine, pisao je Marksu, »... inače se marljivo bavim srpskim, čitam sabrane pesme Vuka Stef. Karadžića. Lakši mi je no ma koji drugi slovenski jezik«. ⁴

Na taj način Marks i Engels su dokazali, kako naučnim radom tako i svojom neposrednom praktičnom delatnošću, da je jezik osnova ispoljavanja ljudske i društvene svesti, presudan činilac homogenizacije socijalnih zajednica, njihove kulture, međusobnog sporazumevanja, organizacije i rada. Na tim osnovama oni su jeziku dali najdublju antropološko-humanističku osnovu, izvodeći zaključak da se čovek može iskazati i potvrditi samo ako mu je omogućeno da se slobodno koristi maternjim jezikom, ali i svakim drugim ukoliko to »životna borba«, odnosno ljudski i društveni interesi i potrebe nalažu.

LENJINOVA MISAO O JEZIKU U VIŠENACIONALNIM ZAJEDNICAMA

Oslanjajući se i nastavljajući Marksovo i Engelsovo učenje o jeziku, Lenjin je ceo problem sagledavao u kontekstu realizacije revolucionarnih ciljeva svoga vremena. To je doba imperijalizma i postojanja višenacionalnih zajednica gde su buržoaski, klasni i nacionalni interesi prerasli u nacionalističke i osvajačke-hegemonističke koncepcije. Na nacionalizmu i porobljavanju drugih nacija buržoazija je okupljala snage radi očuvanja svojih pozicija i ostvarivanja imperijalističkih ciljeva. I to je nov fenomen u Lenjinovo doba protiv koga se on posebno morao boriti.

Otuda su Lenjinova revolucionarna misao i praksa bili usredsređeni na to da ostavljanjem ciljeva socijalističke revolucije budu rešeni položaj i uloga nacije u višenacionalnim zajednicama, što je podrazumevalo i najneopsrednije razmatranje onih pitanja koja su vezana za jezik. Polazeći od principijelnog stava da svaka nacija ima pravo na nacionalnu samobitnost, uključujući i pravo na otcepljenje, Lenjin je izveo zaključak da višenacionalne zajednice mogu biti stabilne samo uz puno poštovanje nacionalne ravnopravnosti. Pošto je maternji, odnosno nacionalni jezik suštinsko svojstvo ličnosti i veoma bitna kulturna i politička odlika nacije, Lenjin je odlučno zastupao mišljenje o punoj ravnopravnosti jezika i bio protiv majorizacije u jezičkim odnosima ili supremacije jednog nacionalnog jezika u višenacionalnoj zajednici.

»Priznanje ravnopravnosti nacija i jezika leži marksistima na srcu ne samo zato što su oni najdosledniji demokrati. *Interesi pro-*

⁴ K. Marks — F. Engels, *Prepiska, III tom, Kultura 1959, Beograd, str. 159.*

leterske solidarnosti, drugarskog jedinstva klasne borbe radnika zah-
tevacu najpotpuniju ravnopravnost nacija radi uklanjanja i najma-
njeg nacionalnog nepoverenja, otuđenja, podozrivosti, mržnje. A pot-
puna ravnopravnost uključuje i odricanje svih privilegija jednome
od jezika«⁵ (podvukao autor).

Međutim, ono što se češće zaboravlja ili previđa kad se Lenji-
nove misli koriste za razmatranja o jeziku jeste to da je on jezičku,
odnosno nacionalnu ravnopravnost smatrao sinonimom nacionalnog
zblizavanja i povezivanja, a bio je energično protiv nacionalnog izo-
lacionizma, lažnog buržoaskog autonomizma i sličnih nacionalističkih
konceptija, što je u celini nazvao rafiniranim buržoaskim nacionaliz-
mom koji kvari i cepa radnike.

»To je plan rafiniranog nacionalizma, plan koji kvari i razdvaja
radničku klasu. Tom planu (bundovaca, likvidatora, narodnjaka, tj.
različitih sitnoburžoaskih grupa) marksisti suprotstavljaju princip:
*najpotpunija ravnopravnost nacija i jezika sve do odricanja potrebe
državnog jezika, ali istovremeno s tim zalaganje za najveće zblizava-
nje nacija* (podvukao autor), za jedinstvo državnih ustanova za sve
nacije . . . protiv *nacionalizma svake nacionalne buržoazije*, nacio-
nalizma, koji se, radi obmanjivanja naivčina, servira u obliku parole
»nacionalne kulture«⁶ (podvukao autor).

Za razliku od tzv. Kulturno-nacionalne autonomije, čiji su no-
sioci težili nacionalnom i kulturnom izolacionizmu, Lenjin je suprot-
stavljao tezu o nacionalnoj i jezičkoj ravnopravnosti radi nacional-
nog i internacionalnog jedinstva.

Na osnovu toga Lenjin je isticao potrebu da se u višenacional-
noj zajednici uči i zna jezik velikih nacija.

»I mi smo, razume se, za to da svaki stanovnik Rusije ima mo-
gućnost da nauči veliki ruski jezik«.⁷

Ali, da bi se u višenacionalnoj zajednici učio, znao i koristio
jezik kojim se većina naroda služi, kao što je to bio slučaj u Rusiji,
Lenjin pretpostavlja dva bitna preduslova: odbacivanje obaveznosti,
odnosno prinude i uvažavanje principa potrebe. U tom smislu on is-
tiče:

»Mi nećemo samo jedno: element *prinudnosti*. Mi nećemo da se
u raj goni batinom. Jer, ma koliko vi (misli se na ruske liberale —
primedba autora) lepih fraza o »kulturi« izgovarali, obavezni državni

⁵ Lenjin, *Izabrana dela, Kultura 1960. Bgd. tom 8, str. 336—338.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Isto delo, str. 312—313.*

jezik je skopčan s prinudom . . . *Oni koji po uslovima svog života i rada imaju potrebe* (podvukao autor) da znaju ruski jezik, naučiće ga bez batine«. ⁸

Prema tome, može se zaključiti:

— da je jezik osnovno sredstvo kolektivnog opštenja i izražavanja svesti čoveka i njegove zajednice, a time i bitan činilac socijalne integracije određenih društvenih grupa,

— da se govorni jezici razlikuju kod velikih socijalnih grupa kao što su nacije, čime postaju sastavni deo nacionalne osobenosti,

— da ljudi, živeći u višenacionalnim i višejezičkim zajednicama, treba da se osposobljavaju za međusobno komuniciranje uz puno poštovanje ravnopravnosti svih jezika i,

— da ljudi koji žive i rade u višenacionalnim zajednicama, na bazi dobre volje i zajedničkih potreba, mogu se dogovoriti da koriste jedan jezik za obavljanje onih poslova koji su u zajedničkom interesu.

JEZICI U VIŠENACIONALNIM ARMIJAMA

Praksa rešavanja položaja jezika u višenacionalnim armijama je veoma različita. Međutim mogu se uočiti neke zajedničke karakteristike tih rešenja. Ako je u društvu obezbeđeno poštovanje načela ravnopravnosti jezika i nacija, onda se ona, po pravilu, prenose i na armiju. Međutim, kod znatnog broja armija višejezičkog sastava jezik u celini, a posebno u sferi komandovanja, ostaje jedan.

Ako bi se pravile uporedne analize za pojedine armije u novijoj istoriji a i danas, teško bi se mogli izvesti potpuni zaključci koja su praktična rešenja najcelishodnija za funkcionisanje vojne organizacije. Tako je, na primer, u austrougarskoj vojsci bilo jedinica koje su formirane na teritorijalno-nacionalnoj osnovi (bosanske regimente, slovenački alpski pukovi, mađarski husarski pukovi i sl.). To je bila posebna politika bečkog dvora radi zavaravanja pojedinih porobljenih nacija. Te jedinice su najčešće korišćene za čuvanje granica Austro-Ugarske monarhije od spoljnih opasnosti (Italije, Rusije, Turske i sl.), mada se dobijao utisak da su formirane radi zaštite »sopstvene« nacionalne teritorije. Ali jezik komandovanja je bio nemački.

Slična rešenja su postojala i u nekim armijama kolonijalnih sila. Tako je u jedinicama koje su formirane i od pripadnika kolonijalnih naroda dozvoljavana upotreba maternjeg jezika, ali koman-

⁸ *Ibid.*

dovanje je bilo na jeziku imperijalne sile. Čak i nakon dobijanja nacionalne nezavisnosti, u mnogim armijama tih zemalja jezik komandovanja nije menjan.

Radikalnija rešenja u vezi sa tim pitanjem uočljiva su u novije vreme kod nekih manjih višenacionalnih armija u Evropi, u Belgiji, Švajcarskoj i Finskoj. U belgijskoj armiji postoje jednonacionalne, odnosno jednojezičke jedinice do nivoa puka, odnosno brigade (Valonci se služe francuskim, a Flamanci — flamanskim jezikom) u kojima je celokupna komunikacija, uključujući i komandovanje, na jednom jeziku. Međutim, zbog taktičko-tehničkih zahteva postoje i jedinice mešovitog, višenacionalnog sastava, u kojima se posebnim normativnim aktima određuje službeni, jedinstveni jezik, koji je jezik komandovanja, obavezan za sve.

Švajcarska ima *specifično organizovanu armiju*, milicijskog tipa, u kojoj se obezbeđuje ravnopravnost jezika (oko 70% stanovništva pripada nemačkom govornom području, oko 20% francuskom, a oko 6% tzv. rotromanskom) u svim jedinicama, uključujući komandovanje i obuku. Međutim, treba imati u vidu da su organizacijska i formacijska rešenja švajcarske armije upravo takva da je upotreba nacionalnog jezika u jedinicama jedino moguće rešenje, a viši štabovi su osposobljeni za komuniciranje na svim jezicima.

Lenjin je često isticao Švajcarsku i njenu armiju u pogledu obezbeđenja ravnopravnosti jezika. Pripadnicima švedske nacionalnosti, koji žive na Alandskim ostrvima, dato je pravo da služe u jednonacionalnim, odnosno jednojezičkim jedinicama finske armije, ali je finski jezik jedinstven u sferi komandovanja. Slična rešenja su i u kanadskoj armiji za neke jedinice francuske nacionalnosti.

Razume se, u takvim armijama se posebno naznačava i rešava pitanje funkcionisanja viših komandi i štabova koji obezbeđuju jedinstveno opštevojno i stručno osposobljavanje nižih jedinica. Otuda su više komande i vojni organi osposobljeni za dvojezično ili multijezično funkcionisanje. Koliko je poznato, ove armije, sa takvim rešenjima upotrebe jezika, nisu učestvovala u širim ratnim operacijama, na osnovu čega bi se mogli izvući zaključci o celishodnosti tih rešenja.

Međutim, poznato je da ima i takvih armija sa višenacionalnim i višejezičkim sastavom u kojima se gotovo celokupan život odvija na jednom zvaničnom, državnom jeziku.

Prema tome, svaka država pitanje jezika u svojoj armiji rešava saglasno nizu posebnih i specifičnih uslova: nacionalnih, jezičkih, vojno-koncepcijskih, organizaciono-tehničkih, političkih i drugih.

Empirijska istraživanja ili posebna izučavanja nisu vršena da bi se na bazi toga mogao izvući zaključak koja rešenja daju najoptimalnije rezultate u pogledu borbene efikasnosti određene armije.

JEZIK U JEDINICAMA NOV I POJ

Osnovni stavovi o jeziku u partizanskim jedinicama i jedinicama NOV i POJ bazirani su na ranijim odlukama Komunističke partije o nacionalnom pitanju. Još na III partijskoj konferenciji 1923. usvojena je rezolucija u kojoj stoji da naši narodi imaju »neograničeno pravo upotrebe maternjeg jezika«. Mnoga dalja rešenja u tom pravcu usledila su na III kongresu KPJ 1926, na splitskom plenumu 1935. i V partijskoj konferenciji 1940. godine.

S obzirom na to da se oslobodilački pokret jugoslovenskih naroda razvijao na teritorijalno-nacionalnom principu uz jedinstveno rukovođenje Partije, to je i jezik u svim oružanim formacijama od početka bio maternji jezik boraca datog regiona.

U jedinicama koje su formirane od pripadnika narodnosti (mađarska brigada »Petefi«, češka brigada »Jan Žiška«, slovačka brigada »Jan Čmelik«, bugarski bataljoni »Botev« i »Levski«, takođe je korišćen maternji jezik. To načelo je važilo i u slučajevima kad su formirane neke jedinice NOVJ od bivših pripadnika okupatorskih formacija koji su se priključili našem pokretu.

Razumljivo je da jedinice NOV i POJ nisu bile, niti su mogle biti, »čiste« u jezičkom i nacionalnom pogledu, već je, razvojem i omasovljavanjem pokreta, nastajala sve veća »mešavina«. Obuzeti jedinstvenim duhom revolucije i snagom bratstva i jedinstva, pripadnici oružanih snaga su brzo i jednostavno prihvatili i naučili jezik kojim se služila većina u jedinici, odnosno jedinica kao celina. Niko to nije osećao kao nacionalnu degradaciju, već kao jedan prirodan tok od interesa za sve narode i narodnosti Jugoslavije. Borci su, dakle, spontano prihvatili jezik i govor većine, iako to niko nije nekim posebnim normativnim ili sličnim aktom jedinice zahtevao. *Time je dosledno sproveden princip dobrovoljnosti u korišćenju i upotrebi jednog jezika kad to zahtevaju zajednički interesi.*

Stvaranjem krupnijih jedinica NOV i POJ i izvođenjem taktičko-operativnih i strategijskih dejstava, dolazilo je do još većeg grupisanja snaga, spajanja jedinica, mešanja boraca, stvaranja novih formacija, itd. Dejstva ovih formacija usmeravana su po jedinstvenom planu i sistemu komandovanja, što je objektivno nalagalo potrebu korišćenja jednog jezika. Ukoliko su se oružane snage više

razvijale kao kompaktni, jedinstveni, međusobno najuže povezani borbeni organizmi i sistemi, utoliko su se i ljudi u njima misaono i akciono ujedinjavali, nalazili zajednički jezik i njime koristili.

Međutim, van službenog odnosa svako je mogao da komunicira na onom jeziku koji mu odgovara. U jedinicama je na taj način postojao čitav mozaik jezičkog komuniciranja, ali to nije smetalo da se svi međusobno dobro sporazumevaju. Konačno, treba imati u vidu da su jezici jugoslovenskih naroda veoma bliski, da najveći deo naroda i narodnosti decenijama i vekovima živi zajednički, pomešan, te da problem uspešnog komuniciranja na jednom jeziku nikad nije postojao.

Temeljitiya studija o položaju i upotrebi jezika u jedinicama NOV i POJ bila bi od posebnog značaja za iskustva i mogućna rešenja u savremenim uslovima, ali to traži širi prostor i posebne napore.

MIRNODOPSKI RAZVOJ ARMIJE I POLOŽAJ JEZIKA

Završetkom rata nastavljen je društveni život u jedinicama na principima koji su važili u NOR-u. Međutim, uslovi života suštinski su se izmenili. Pred Armiju su se postavili novi zadaci, među kojima su vaspitanje i obuka bili prioritetni. Uz to društveno-politički i vojno-strategijski razlozi su nalagali nov organizacijsko-formacijski sastav jedinica, a paralelno s tim njihov razmeštaj i popunu novim generacijama vojnika i starešina koja je vršena na eksteritorijalnom principu. Time su nastavljene tradicije NOR-a u pogledu stvaranja jedinica sa mešovitim nacionalno-jezičkim sastavom, uz istovremeno poštovanje načela ravnopravnosti jezika i pisama svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Isto tako, kad se radilo o posebnim sferama armijskog života, kao što su komandovanje i obuka, uvažavan je zahtev da se to ostvaruje na jednom jeziku, po principu korišćenja jezika i govora većine. Ako bi se ukazalo na osnovne idejne, socijalne i vojno-političke determinante ostvarivanja načela ravnopravnosti jezika i pisma naroda i narodnosti Jugoslavije u JNA u posleratnom periodu, onda bi one bile u sledećem:

— prvo, u *doslednim marksističko-lenjinističkim stavovima* o pravu svakog naroda da se u društvenom životu slobodno i neometano koristi sopstvenim maternjim jezikom;

— drugo, u *činjenici da je naša zajednica, a time i Armija, više-nacionalna, gde je svakom čoveku kao ličnosti garantovana puna nacionalna ravnopravnost*: ekonomska, politička, kulturna, jezička i sl.;

— treće, u karakteru naše samoupravno-demokratske i socijalističke zajednice, u kojoj radni čovek ima presudnu ulogu u oblikovanju svog života i,

— četvrto, u podružtvljavanju narodne odbrane i primeni koncepcije opštenarodne odbrane, što daje posebne dimenzije karakteru i društvenoj ulozi naše armije kao delu naoružanog naroda. Upravo na tim osnovama građena je, normativno regulisana i razvijena cela koncepcija načela ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti Jugoslavije u JNA.

RAZVOJ USTAVNIH NORMI O JEZIČKOJ RAVNOPRAVNOSTI

Osnovna orijentacija za praksu u rešavanju »jezičkih pitanja« u JNA bile su ustavne norme Saveznog ustava, bez obzira na to da li su u njemu postojale posebne stavke o tome ili nisu.

Oslanjajući se na odluke II zasedanja AVNOJ-a, a u duhu daljeg razvoja političkog sistema i ostvarivanja prava građana, Predsedništvo AVNOJ-a donelo je 15. januara 1944. godine »Odluku o objavljivanju odluka i proglašenja AVNOJ-a, njegovog Predsedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i made-donskom jeziku«, čime je utvrđeno da su ti jezici ravnopravni na celoj teritoriji Jugoslavije.

U Ustavu FNRJ od 1946. godine u čl. 65 stoji da, zakoni i drugi opšti akti federalne države objavljuju na jezicima svih narodnih republika, što u lingvističkom, pa i političkom smislu nije dosledna i adekvatna formulacija, jer implicira postojanje državnog jezika republike.⁹ Istovremeno čl. 13 je regulisao pravo nacionalnih manjina u FNRJ na slobodnu upotrebu svog jezika. Ustavni zakon od 1953. nije unosio bitnije novine.

Ustavom SFRJ od 1963. materija o jezicima se šire reguliše i sadržana je u odredbama čl. 33, 41, 42, 43, 131, i 157. Ovim ustavom je u čl. 42 unesen i poseban stav kojim se reguliše jezik u sferi komandovanja, vojne obuke i administracije u JNA, koji se vrše na srpskohrvatskom jeziku. Amandmanom XIX iz 1968. unesene su promene u čl. 42 i 43 Ustava, gde se načelo o ravnopravnosti jezika podjednako primenjuje i na narode i narodnosti Jugoslavije, ali se stav o JNA nije menjao.

U ovom kompleksu značajno mesto ima Rezolucija Savezne skupštine iz 1969. godine o ostvarivanju ustavnih načela o ravno-

⁹ Vidi o ovome šire M. Čanadanović: Razvoj ustavne norme o jezičkoj ravnopravnosti u Socijalističkoj Jugoslaviji, »Savremenost« br. 1/71. str. 28.

pravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti Jugoslavije u saveznim propisima i radu saveznih organa, gde se u tački 5. posebno naglašava potreba »... za širom primenom ustavnih načela... u radu Jugoslovenske narodne armije i u njenim odnosima sa državnim organima, samoupravnim organizacijama i građanima i o tome doneti posebne propise«.

Najnovijom ustavnom reformom, tj. amandmanom XLI, unose se korenitije promene u vezi sa pitanjem ostvarivanja ravnopravnosti jezika. U tom smislu za JNA je posebno značajna tač. 4 ovog amandmana koja glasi: »U oružanim snagama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije obezbeđuje se, u skladu sa Ustavom SFRJ, ravnopravnost jezika i pisama naroda i narodnosti Jugoslavije. U komandovanju i u vojnoj obuci u Jugoslovenskoj narodnoj armiji može se, u skladu sa saveznim zakonom, upotrebljavati jedan od jezika naroda Jugoslavije, a u njenim delovima — jezici naroda i narodnosti«.

Očigledno je da ova tačka normativno najkompleksnije zahvata pitanja položaja i funkcije jezika u JNA, a osnova takvog rešenja je, pre svega, u novoj ulozi naše armije, saglasno koncepciji opštenarodne odbrane. U tom smislu izostavljena je 12 stavka o »administraciji«, koja je po ranijim rešenjima bila na jednom jeziku.

SPECIFIKUM ARMIJSKOG BIČA I JEZIK

Dubljom analizom najnovijih ustavnih rešenja o položaju i društvenoj ulozi jezika u JNA mogu se izdvojiti tri bitne, dijalektički uslovljene, komponente:

— prva *politička komponenta*, kojom se izražava načelo pune ravnopravnosti jezika i pisama svih naroda i narodnosti Jugoslavije, što podrazumeva *politički položaj u ispoljavanju ljudske ličnosti u Armiji* u pogledu prava i mogućnosti da se iskaže i potvrdi na svom maternjem jeziku;

— druga, *socijalna komponenta*, u kojoj je sadržana unutrašnja suština Armije i njenih struktura kao višenacionalnih, jugoslovenskih kolektiviteta u kojima su ljudi neposredno povezani u homogene i jedinstvene celine radi *ostvarivanja zajedničkih interesa odbrane* i u kojima po sopstvenoj volji mogu međusobno komunicirati, i

— treća, *funkcionalna komponenta*, u čijem se kompleksu izražava specifično biće Armije kao oružanog borbenog organizma sa posebno naglašenom potrebom *efikasnosti u izvršavanju borbenih zadataka*, što upućuje na potrebu korišćenja jednog jezika.

Prema tome, osnovni stavovi o položaju i funkciji jezika u JNA u savremenim uslovima u skladu su i imaju svoje najdublje korene u procesima demokratizacije naše zajednice i područstvljavanju narodne odbrane. Oni su suštinski rezultat društvenog dogovora svih zainteresovanih političkih i socijalnih subjekata naše zajednice, što je posebno bilo prisutno u fazi rasprave o ustavnim amandmanima. Naime, mada je u nekim aspektima upotrebe jezika u JNA bilo različitih stavova i mišljenja, u odnosu na ostvarivanje osnovne društvene uloge Armije kao jedinstvene organizacije, stavovi su bili jedinstveni. Takođe je jedinstveno mišljenje da je pitanje jezika u Armiji veoma kompleksno i da se mora razmatrati u kontekstu njenog celokupnog bića i osnovne funkcije. To objektivno nameće specifikum armijskog bića i nalaže šira obrazloženja.

U OBUCI I KOMANDOVANJU — JEDAN JEZIK

Poznato je da u strukturi ukupnih snaga opštenarodne odbrane JNA predstavlja, po unutrašnjoj povezanosti, najorganizovaniji, a po udarnoj snazi i operativnoj spremnosti, najefikasniji deo oružane sile u miru i ratu. Suštinski, to je jedan od bitnih preduslova za ostvarivanje koncepcije opštenarodne odbrane i osnovni faktor obezbeđenja integralnog dejstva svih ostalih komponenti oružanih snaga na teritoriji cele Jugoslavije. Jer, ako se zna da će se u savremenim uslovima voditi rat sa veoma snažnim i efikasnim formacijama potencijalnog agresora, onda je postojanje takve sile kao što je JNA *conditio sine qua non* uspešne odbrane.

Razumljivo je da su iz tih saznanja i formirani jedinstveni stavovi o našoj armiji kao jedinstvenoj opštejugoslovenskoj snazi, čiji je primarni zadatak odbrana osnovnih tekovina samoupravnog socijalizma. Suverenitet, teritorijalni integritet, nacionalna ravnopravnost i ljudska, politička, ekonomska i kulturna sloboda, zasnovani na samoupravnim odnosima, nesumnjivo su najviše društvene vrednosti, podjednako važne za sve narode i narodnosti socijalističke Jugoslavije. Očuvanje ovih vrednosti leži u osnovnoj funkciji naše armije i to je bitan elemenat njenog unutrašnjeg političkog, idejnog i moralnog konstituisanja, a i borbenog osposobljavanja. U tom procesu posebno mesto imaju obuka i komandovanje.

Naime, da bi Armija, kao kompleksan organizam koji objedinjuje nekoliko vidova, spektar rodova, službi i specijalizovanih institucija, mogla da funkcioniše kao jedinstven sistem, neminovno mora imati i jedinstvenu informaciono-komunikacionu osnovu tog sistema.

Obukom i komandovanjem u miru ostvaruje se homogenizacija sistema na bazi egzaktnih normativa, objektivno važećih i nužnih za svaku posebnu celinu u tom sistemu. Ako na primer, RV i PVO, RM i KoV dejstvuju prema jednom cilju, kao različiti vidovi, a u njihovim sastavima određeni rodovi i službe, onda se moraju uvažavati određene norme, naročito vremenske, koje su zakon za sve. Ukazujući na to, general-pukovnik Miloš Šumonja kaže:

»Temeljna izučavanja su pokazala da se upotreba jednog jezika ne može izbeći u komandovanju u ratu i miru od Vrhovne komande do taktičkih jedinica — radi sadejstva . . . radi efikasnijeg funkcionisanja tehničkih sistema, zbog toga što su vremenske norme za prenošenje komandi izuzetno oštre, a one moraju biti takve«,¹⁰ (podvukao autor). Naime, u svim savremenim, modernim, armijama komandovanje i upravljanje jedinicama, odnosno grupacijama određenog tipa i nivoa ili celom armijom ostvaruje se uz primenu najsvršenijih elektronsko-tehničkih sredstava i integralnih informaciono-komunikacijskih sistema, naročito u toku realizacije borbenih dejstava. U tom sklopu deluje zakon »kritičke mase«, što podrazumeva vreme od prijema prve informacije do izvršenja određene borbene radnje. Veoma često ovo je svedeno na vremenske minimume do delova sekunde. Ako se ne poštuju ili ne realizuju ovi normativi, neminovno dolazi do dezintegracije, pa i do mogućeg raspada tog sistema, što može imati nedogledne, a i kobne posledice.

Poznato je da u teoriji informacija, pored vremenskog faktora, deluje još niz činilaca, kao što su *redundansa* (suvišna, nepotrebna informativnost), *kodni šum* (ometanje informativnosti), *kodno jezgro* (činilac koji pomaže informativnosti), *entropija* (pretvaranje, zamena sadržine informacije), *kognitivna disonanca* (saznajni nesklad) i sl., što u određenom informativno-komunikacijskom sistemu nalaže nužno kodno-jezičko i pojmovno-terminološko jedinstvo.

Konačno, ako se ovome doda da je takav sistem već razvijen u našoj armiji i da je na njegovoj osnovi konstituisan i funkcionalno uhodan leksičko-pojmovni i nomenklaturni sistem i sl. na jednom jeziku, onda je to razlog više od komandovanja, a paralelno s time i obuka moraju da se zasnivaju na monojezičkoj osnovi.

STAVOVI PRIPADNIKA ARMIJE O UPOTREBI JEZIKA

Zahvaljujući mogućnostima i stalnoj brizi da se mlade generacije u Jugoslaviji razvijaju na homogeno nacionalnom, kulturnom i

¹⁰ »Narodna armija« od 21. maja 1971. god.

jezičkom području i da se na toj osnovi stižu i najviši nivoi obrazovanja, u Armiju dolazi deo mladih sa nedovoljnim poznavanjem srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika, na kojem se sprovodi obuka i komandovanje. Iako, po pravilu, to ne mora da bude i neposredno, nije posebna i nesavladiva teškoća u pogledu socijalnog prilagođavanja na armijske uslove života i rada. Ipak se objektivno mora imati u vidu potreba za ulaganjem posebnih napora kod jednog dela vojnika da se što pre uključe u normalan tok nastavnog procesa, pa i drugih delatnosti. Ovi naponi su utoliko veći, ukoliko je niži obrazovni nivo vojnika, a bliskost maternjeg jezika sa jezikom obuke manja.

Međutim, karakteristično je da vojnici i pitomci te teškoće savladavaju za relativno kratak period. Ovu tvrdnju mogu da potkrepe i rezultati empirijskih istraživanja koja su vršena u okviru ispitivanja armijskog javnog mnjenja od strane Centra za andragoško, psihološko i sociološko istraživanje, SSNO. Naime, ispitanicima (vojnicima van srpskohrvatskog jezičkog područja) je postavljeno, između ostalog, i pitanje o mogućnostima uspešnog praćenja nastave na srpskohrvatskom jeziku. Rezultati odgovora su bili iznad očekivanja. 70,4 odsto vojnika odgovorilo je da nastavu mogu pratiti uspešno, bez ikakvih teškoća. 20,8 odsto je izjavilo da ima izvesne teškoće, što je relativno mali broj, a samo 5 odsto odgovorilo je da veoma teško prati nastavu na srpskohrvatskom jeziku, pri čemu treba imati u vidu da je u poslednjoj cifri sadržan najveći broj vojnika koji su nepismeni, ili ne pripadaju grupi slovenskih jezika (Albanci, Mađari itd.).

Tako veliki procenat odgovora vojnika da mogu uspešno pratiti nastavu na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom jeziku, nije samo rezultat njihovih obrazovnih i intelektualnih mogućnosti, već, pre svega, realnih saznanja o značaju obuke za borbenu i moralno-političku izgradnju Armije, njeno jedinstvo i udarnu snagu. Razume se da ovde treba dodati sklonost naše mlade generacije za socijalnim zbližavanjem, međusobnim otvaranjem, željom za životom u zajedničkim kolektivima, interesovanjem za proširivanje prijateljstava i poznanstava itd. Tu je i činjenica da se na taj način bogati znanje, šire kulturni horizonti i stvaraju povoljniji uslovi za širu jezičku komunikaciju.

Imajući sve te momente u vidu, a i činjenicu da se za skoro tri četvrtine pripadnika Armije maternji jezik poklapa sa jezikom obuke i komandovanja, nije teško izvesti zaključak o neophodnosti jednog jezika u obuci i komandovanju, i o uvažavanju potrebe da za našu Armiju to i ubuduće bude srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik. »Ceneći sadašnje stanje i mogućnosti, realno je pretpostaviti

da bi za sada i u doglednoj budućnosti u komandovanju i obuci u JNA trebalo upotrebljavati srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik uz jedinstvenu vojnu terminologiju. *To iz prostog razloga što je među starešinama i mladićima koji dolaze na odsluženje vojnog roka, više od 72 odsto onih kojima je hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski maternji jezik*¹¹ (podvukao autor).

MOGUĆNOSTI UPOTREBE JEZIKA OSTALIH NARODA I NARODNOSTI

U pomenutoj tački 4. XLI ustavnog amandmana data je mogućnost da se u određenim delovima Armije mogu koristiti i jezici naroda i narodnosti, što treba da bude zakonski regulisano. Ne ulazeći u sve aspekte budućih normativnih rešenja ovog pitanja, valja ukazati na to da je ovaj stav diktiran i jednim objektivnim razlogom koji proizlazi iz koncepcije ONO i strukture OS.

Naime, poznato je da se u jedinicama TO koriste jezici naroda i narodnosti, uključujući obuku i komandovanje. Sve češće ove jedinice izvode zajedničke vežbe sa jedinicama JNA. Na prošlogodišnjem manevru »Sloboda 71« to je bilo posebno uočljivo. Mada je celokupno usmeravanje snaga manevra izvođeno integralno i na jednom jeziku, jer su gro snaga činile operativne jedinice JNA, u jedinicama TO se koristio nacionalni, maternji jezik. To, prema procenama, nije bila nikakva prepreka da se osnovni zadaci uspešno izvrše. Na sličan način, u slučaju ratnih opasnosti i potreba, znatan deo novoformiranih ratnih jedinica, van srpskohrvatskog jezičkog područja, činiće uglavnom ljudstvo upravo iz tih regiona. Načelno ove jedinice, kao i neke jedinice TO, biće jezički homogene i činiće, u izvođenju borbenih dejstava, integralni deo JNA. Otuda je moguće da se u ovim delovima komunicira na nacionalnom jeziku, ali pod uslovom da komande i štabovi budu osposobljeni da po vertikalni (sa višim štabovima) i horizontalni (sa susednim ili ravnim jedinicama) komuniciraju na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom.

Razume se, to su opšte teorijske pretpostavke, ali praktična rešenja tražice i šire analize. Za mirnodopske uslove života i rada JNA formiranje novih jedinica na jednojezičkom principu, pored kadrovsko-materijalnih i sličnih teškoća, ima i neke dublje implikacije. Suštinski to bi podrazumevalo, pored jezičke, u neku ruku i nacionalnu autohtonost tih jedinica, što bi, prema pripadnicima drugih nacionalnosti, koje se koriste hrvatskosrpskim jezikom, bio neadekvatan položaj, o čemu se takođe mora voditi računa.

¹¹ Ibid.

Polazeći upravo od kompleksnog sagledavanja političkog i praktičnog značaja ostvarivanja načela ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti u JNA, preduzeto je više konkretnih mera, posebno u 1970. i 1971. godini.

U sklopu *normativnog regulisanja* ove oblasti, valja ukazati na sledeća važnija dokumenta koja su razrađena u SSNO, i to:

— *Naredba saveznog sekretara o primeni jezika i pisama naroda i narodnosti u službenoj prepisci Jugoslovenske narodne armije;*

— *Pravilo službene prepiske i kancelarijskog poslovanja u JNA.* Ovim dokumentima je, između ostalog, precizirano da se službena prepiska u JNA vodi na srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom) jeziku. U prepisci sa organima federacije primenjuje se načelo ravnopravnosti upotrebe svih jezika naroda Jugoslavije. Sa socijalističkim republikama prepiska se obavlja na ovom jeziku koji dominira u radu republičkih državnih organa date republike. Prepiska sa inostranstvom je u duhu načela kojima se služi. Savezni sekretarijat za inostrane poslove, itd;

— *Poslovnici o radu vojnih pravosudnih organa* u kojima se uvažava načelo korišćenja maternjeg jezika u svim slučajevima utvrđivanja materijalne istine u sudskom i upravnom postupku;

— *Programi vojnih škola*, u kojima se za sada izučavaju u određenom obimu makedonski i slovenački jezik u svim srednjim (podoficirskim) vojnim školama u okviru predmeta »Književnost sa osnovama estetske i jezičke kulture«, a sličan obim i karakter programa će se realizovati i u vojnim akademijama;

— *Uputstvo o organizaciji učenja makedonskog, slovenačkog, albanskog i mađarskog jezika od strane starešina i građanskih lica na službi u JNA.* Ovim uputstvom se samo potvrđuje već započeta praksa kurseva za učenje jezika naroda i narodnosti u SR Makedoniji, SR Sloveniji i SR Srbiji. U ove kurseve uključuju se sve starešine u navedenim jezičkim područjima, ukoliko im se maternji jezik ne poklapa sa jezikom koji se izučava ili ako na drugi način nisu njime ovladali. Valja ukazati da su starešine sa velikim interesovanjem prihvatile ovu meru, shvatajući je i kao patriotsku dužnost i profesionalnu obavezu;

— *Uputstvo o opismenjavanju nepismenih vojnika* kojim je predviđeno da se opismenjavanje obavlja na maternjem jeziku, što je u jedinicama u praksi dobrim delom već uhodano.

Pored normativnih regulisanja i akcija u duhu tih dokumenata, najširi zahvat u realizaciji načela ravnopravnosti jezika i pisama učinjen je u *oblasti kulturnog života i kulturnih delatnosti pripadnika JNA*. Naime, ako se pođe od toga da su jedinice naše armije, preko mnogih kulturnih institucija, prirodno uključene u sve tokove i zbivanja, koji se odnose na kulturni život mesta i okoline, onda je prirodno da se mnoštvo kulturnih manifestacija realizuje upravo na jeziku datog regiona. Uz to, mnoge kulturno-umetničke i slične priredbe u jedinicama odvijaju se uz korišćenje svih jezika naroda i narodnosti, ukoliko je i auditorij višejezičkog sastava.

Uz to valja napomenuti da se sredstva masovnog komuniciranja radio, TV i sl. obilato koriste u jedinicama na nacionalnim jezicima. U bibliotekama i čitaonicama JNA nalaze se izdanja na svim jezicima naroda i narodnosti, a sve su povoljniji uslovi da ovo bude još doslednije sprovedeno.

Oblast *izdavačke delatnosti* u armiji usmerena je u tom pravcu. Između ostalog, valja ukazati da je na primer, udžbenik za vojnike »Obrana socijalističke Jugoslavije« štampao na svim jezicima naroda, kao i na albanskom i mađarskom. Časopis »Front« izlazi, pored srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) i na makedonskom, »Službeni vojni list« se objavljuje na jezicima naroda, a armijski listovi u skopskoj i ljubljanskoj armijskoj oblasti objavljuju tekstove na makedonskom i slovenačkom.

U tom duhu razmatra se mogućnost da se u okviru slobodnih aktivnosti omogući da i vojnici mogu učiti jezik one sredine u kojoj služe vojni rok, ako se ovo jezičko područje ne poklapa sa maternjim jezikom. To bi doprinelo da se vojnici aktivnije uključe u društveni život sredine u kojoj živi i radi, a time da koristi i kulturna i ostala blaga tog regiona, što će doprineti da još više zavoli ovaj region i Jugoslaviju kao celinu.

Prema tome, društveni i kulturni život u JNA čine svojevrsnu spregu nacionalnih kultura i jezika svih naroda i narodnosti Jugoslavije. To koherentnost predstavlja veoma jaku kohezionu snagu pripadnika Armije i JNA kao celine, što je u najneposrednijem interesu svih radnih ljudi naše socijalističke zajednice.

Prema tome, može se zaključiti da je aktivnost na ostvarivanju ustavnih načela ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti Jugoslavije u JNA usmerena ka marksističkoj naučnoj misli, u duhu je jedinstvenih interesa naroda i narodnosti naše zemlje i u skladu sa karakterom i društvenom ulogom Armije i koncepcijom opštenarodne odbrane.

Na kraju, značajno je ukazati i na to da je društvena uloga i položaj jezika u našoj armiji veoma složeno pitanje. Ono ima čitav spektar mogućnih posebnih pristupa u izučavanju, od teorijskog uopštavanja do empirijskih istraživanja. Ulaganje daljih napora u tom pravcu bilo bi od posebnog značaja za sve faktore u društvu, a posebno u Armiji.

Potpukovnik
Voja VUKIĆEVIĆ